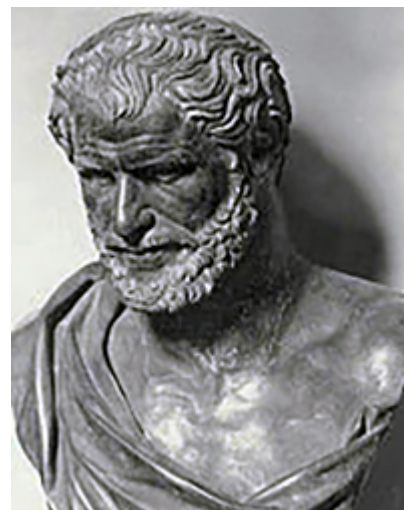

Προσεγγίσεις στην φιλοσοφία του Ηρακλείτου - Τα επίπεδα συνειδητότητας και η διάκριση των λίγων από τους πολλούς

«Είμαι ο Ηράκλειτος· τι με τραβάτε πάνω κάτω, άμουσοι; Κόπιαζα όχι για σας αλλά γι' αυτούς που με εννοούν. Ο ένας άνθρωπος είναι για μένα τρεις μυριάδες, και οι αμέτρητοι είναι κανένας. Τούτα θα πω και στην Περσεφόνη».

(Επίγραμμα για τον Ηράκλειτο, από τη Παλατινή ανθολογία)

«Δεν πρέπει να ενεργούμε και να μιλάμε σαν κοιμισμένοι».

(Ηράκλειτος, απ. 73)

(Τα αποσπάσματα είναι σε απόδοση Α. Κυριαζόπουλου).

Ο Ηράκλειτος μίλησε επίσης και για τα επίπεδα της ανθρώπινης συνείδησης. Τί είναι όμως η συνείδηση; Σύμφωνα με τα μεγάλα λεξικά, όπως των Liddell και Scott, του Δ. Δημητράκου, και του Ι. Σταματάκου, συνείδηση είναι η εσωτερική γνώση, η αντίληψη του έξω κόσμου σε σχέση προς το εγώ. Αυτή η εσωτερική αντίληψη διαθέτει επίπεδα. Δεν είναι σε όλους η ίδια. Ο Ηράκλειτος ιεραρχεί τα ανθρώπινα πνεύματα (με βάση τα δικά του κριτήρια), και διακρίνει τους «λίγους» από τους «πολλούς». Όσοι μελετάτε φιλοσοφικά κείμενα, οπωσδήποτε έχετε συναντήσει αυτήν την ποιοτική διάκριση. Αυτή δεν στηρίζεται ούτε στον πλούτο ούτε στην καταγωγή, αλλά στο κατά πόσο αξιώνει ο καθένας τον εαυτό του ώστε να είναι σε θέση να μην συγκαταλέγεται στη μάζα αλλά να είναι σε πορεία αυτοπραγμάτωσης. Μήπως και αυτό δεν προσιδιάζει με την ηρακλείτεια διδαχή περί της αέναης κίνησης και αλλαγής;

Σύμφωνα με τα αποσπάσματα, οι «πολλοί» γίνονται ασύνετοι (απ. 1 και 34), τους

λανθάνουν πολλά παρότι ακούν και βλέπουν (απ. 1 και 72), δεν έχουν επίγνωση (απ. 17), ζουν απλά για να χορταίνουν σαν τα κτήνη- δηλαδή, δεν έχουν ανώτερα ενδιαφέροντα (απ. 29).

«Οι άνθρωποι από τη στιγμή που θα γεννηθούν θέλουν απλώς να ζήσουν και τελικά να πεθάνουν, ή μάλλον να αναπαυτούν, και αφήνουν πίσω τους παιδιά που κι αυτών η μοίρα είναι ο θάνατος» (απ. 20). Οι «λίγοι» διαλέγουν το αιώνιο και συνεχές κλέος. *«Αντί για όλα τα θνητά πράγματα, οι άριστοι επιλέγουν μόνο ένα: την αιώνια δόξα. Αντίθετα, οι πολλοί αρκούνται στο να χορταίνουν σαν τα ζώα»* (απ. 29). Ως επαίοντες, πρέπει να είναι οι κριτές των πολλών που αγνοούν. *«Είναι απόλυτα απαραίτητο κριτές των πολλών να είναι οι φιλόσοφοι»* (απ. 35). Έστω και μόνο ένας άριστος αξίζει όσο αξίζουν μύριοι μέτριοι. *«Για μένα ο ένας, αν είναι άριστος, αξίζει όσο δέκα χιλιάδες»* (απ. 49). Συνεπώς, είναι θέμα επιλογής .

Τα χαμηλότερα επίπεδα συνειδητότητας κατά τα ηρακλείτεια αποσπάσματα

Ένα επίπεδο συνειδητότητας είναι οι «μη δυνάμενοι», όπως το ονομάζω. Ο Ηράκλειτος αναφέρεται σε όλους εκείνους που απλά δεν μπορούν. Στο πρώτο απόσπασμα, γίνεται λόγος για τους ασύνετους. Αυτοί δεν μπορούν να κατανοήσουν από μόνοι τους την κοσμική λειτουργία. Ακόμα και όταν ακούσουν τον σχετικό λόγο, πάλι αδυνατούν. Δεν έχουν την ανάλογη πείρα. Ξεχνούν όπως ξεχνά κανείς τα όνειρά του. Το ίδιο αναφέρεται και στο απόσπασμα 34: *«Όσοι δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν (τον αληθινό λόγο), ακόμα κι όταν τον ακούσουν είναι σαν τους κουφούς. Το λέει και το ρητό: παρόντες απόντες»*. *«Αξύνετοι ακούσαντες»*, κατά το κείμενο.

Ένα άλλο επίπεδο συνειδητότητας αναφέρεται στους «νομίζοντας». Αυτοί δεν ενδιαφέρονται πραγματικά. Δεν έχουν μέσα τους τις ρίζες της φιλοσοφίας, δηλαδή το «θαυμάζειν» και το «απορείν». Επαναπαύονται στις έτοιμες γνώσεις που απλά διδάσκονται, και έχουν την ψευδαίσθηση ότι γνωρίζουν καλώς τα πράγματα. Η γνώση τους δεν είναι καρπός της δικής τους προσπάθειας. Δεν θαυμάζουν ούτε θέτουν απορίες για όλα τα θαυμαστά που βλέπουν γύρω τους, διότι δεν έχουν έρωτα προς την φιλοσοφία. *«Οι πολλοί δεν στοχάζονται πάνω στην φύση των πραγμάτων που συναντούν μπροστά τους, ούτε τα γνωρίζουν πραγματικά έστω κι αν τα διδαχτούν, αλλά απλώς νομίζουν πως τα γνωρίζουν»* (απ. 17). Στο κείμενο αναφέρεται *«ου γαρ φρονέουσι τοιαύτα πολλοί»*(όπου φρόνημα σημαίνει την επίγνωση), το οποίο αντιδιαστέλλεται από την απλή επιδερμική μάθηση, *«ουδέ μαθόντες γινώσκουσιν»*.

Ένα άλλο επίπεδο συνειδητότητας που μοιάζει με το προηγούμενο, είναι οι εντελώς «αδιάφοροι». *«(Οι πολλοί) απομακρύνονται από ό, τι συναναστρέφονται διαρκώς και τους φαίνονται ξένα αυτά που συναντούν καθημερινά»* (απ. 72).

Ένα ακόμα επίπεδο συνειδητότητας αφορά όσους υιοθετούν τις απόψεις των πολλών μόνο και μόνο επειδή προέρχονται ... από τους «πολλούς». Σε αυτήν την περίπτωση μετρά (για αυτούς) η ποσότητα (ότι το λένε οι περισσότεροι). Είναι η λεγόμενη «κοινή γνώμη». Είναι αυτό που έχει επικρατήσει, εδραιωθεί, και καθιερωθεί εξαιτίας μιας «αυθεντίας», και παγιωθεί με τη βοήθεια του χρόνου. Αυτό ισχύει για όλων των ειδών τις ιδεολογίες. *«Η νόησή τους δεν είναι παρά παρορμητική σκέψη. Δείχνουν εμπιστοσύνη στους λαϊκούς αοιδούς και για δάσκαλό τους έχουν το πλήθος, γιατί δεν ξέρουν ότι οι πολλοί είναι φαύλοι, ενώ οι λίγοι είναι οι αγαθοί»* (απ. 104).

Ένα ακόμα επίπεδο, αφορά την «ιδίαν φρόνησιν». Βέβαια, εδώ δεν κατακρίνεται η «ιδία φρόνηση», αλλά όταν αυτή οδηγεί εκτός πραγματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος αδυνατεί να φτάσει ουσιαστικά στην κατανόηση του λόγου που χαρακτηρίζεται ως «κοινός», δηλαδή ο ίδιος για όλους. *«Πρέπει να ακολουθούμε τον ξυνόν, που σημαίνει τον κοινόν λόγο· ξυνός άλλωστε είναι ο κοινός. Ενώ ο αληθινός λόγος είναι καθολικός, τα ανθρώπινα πλήθη ζουν με οδηγό τις επιμέρους νοοτροπίες τους»* (απ. 2). Στην πραγματικότητα αυτές οι επιμέρους νοοτροπίες, είναι αυτό που επικρατεί και δέχεται άκριτα ο καθένας. Κάτι που το επικρίνει ο Ηράκλειτος αλλού: *«Ας μη στοχαζόμαστε με εικασίες για τα σπουδαιότερα ζητήματα»* (απ. 47).

Το ξύπνημα της συνείδησης

Ως τώρα αναφέρθηκα στα χαμηλότερα επίπεδα συνείδησης. Στην ουσία κρατούν τη συνείδηση σε μια κατάσταση ύπνου. Η καλύτερα, σε μια κατάσταση λήθαργου, όπου ο άνθρωπος δεν είναι σε θέση να εννοήσει τα όσα συμβαίνουν μέσα του και γύρω του. Αυτό οφείλεται στην κατάσταση της ίδιας του της ψυχής, όπως ήδη έχουμε δει. Είναι οι άνθρωποι που έχουν την ψυχή τους υγρή. Σε αυτούς, ο λόγος ατροφεί, κάτι που οφείλεται στον άλογο και μη φυσικό τρόπο ζωής τους. Τώρα θα δούμε πως μπορεί να ξυπνήσει η συνείδηση και να αντιστραφεί η κατάσταση.

Το κλειδί είναι η αμφισβήτηση. Η αμφισβήτηση όλων των παραδεδομένων και αποδεκτών πατροπαράδοτων απόψεων ή απόψεων διάφορων φημισμένων σοφών. Για αυτό προτρέπει: *«Δεν πρέπει (να ενεργούμε και να μιλούμε) σαν παιδιά των γονιών μας -δηλαδή, με απλά λόγια, σύμφωνα με τις αντιλήψεις που παραλάβαμε»*

(απ. 74).

Η αμφισβήτηση δεν έχει το νόημα της ισοπέδωσης. Μάλλον έχει το νόημα της γέννησης νέων οπτικών και νέων προσεγγίσεων, ικανών να φωτίσουν περαιτέρω τον δρόμο της γνώσης. Είναι η προσωπική τόλμη του ότι και εγώ μπορώ να σκεφτώ και να κρίνω, χωρίς να έχει κανείς το δικαίωμα να μου το αρνηθεί. Ούτε η κοινωνία, ούτε οι θεσμοί, ούτε το κατεστημένο μπορούν να μου επιβάλλουν πράγματα και θεσμούς τους οποίους πρέπει υποχρεωτικώς να ακολουθώ και να υποτάσσομαι. Καμία «αλήθεια» δεν πρέπει να αποδεχτώ μέχρι της στιγμής που εγώ θα την κρίνω ως τέτοια. Ακόμα ούτε οι μεγάλοι στοχαστές και φιλόσοφοι δεν έχουν το δικαίωμα αυτής της επιβολής. Αυτό το νόημα έχουν οι επικρίσεις του Ηρακλείτου κατά του Πυθαγόρα στα αποσπάσματα 40 και 81, κατά του Ξενοφάνη στο απόσπασμα 40, κατά του Ησιόδου στα αποσπάσματα 40 και 106, κατά του Ομήρου στα αποσπάσματα 42,56, και 98, κατά του Εκαταίου στο απόσπασμα 40, και κατά του Αρχιλόχου στο απόσπασμα 42.

Αφού ο άνθρωπος καταλάβει ότι δεν υπάρχουν «αυθεντίες» από τις οποίες πρέπει να δεσμεύεται υποχρεωτικά (παρότι οι προαναφερθέντες είναι όντως από τα μεγάλα πνεύματα της ανθρωπότητας), οφείλει αφενός να παραδεχτεί και τη δική του άγνοια, (*«την αμάθειά του είναι προτιμότερο κανείς να την κρύβει»* απ. 95), αφετέρου να υπερβεί το Δελφικό ρητό «γνώθι σαυτόν». Τι σημαίνει αυτό; Σύμφωνα με τον Πλούταρχο που υπήρξε πρωθιερέας του Απόλλωνος στους Δελφούς, το ρητό αυτό ξεκαθαρίζει τα όρια μεταξύ του θνητού ανθρώπου και των αθανάτων θεών. *«Ωστόσο, το “γνώρισε τον εαυτό σου” φαίνεται κατά κάποιο τρόπο να αντίκειται, πάλι όμως, υπό μια έννοια, να συμφωνεί μαζί του. Το ένα είναι αναφώνηση από έκπληξη και σεβασμό προς τον θεό ότι είναι δια παντός, το άλλο υπόμνηση στο θνητό της φύσης και της αδυναμίας του»* (Περί του Ει του εν Δελφοίς, 394 C). Αυτό το ρητό υπήρξε η αφορμή για να αναρωτηθεί ο Σωκράτης “τι είναι άνθρωπος”. Ο Διογένης ο Λαέρτιος στους «Βίους των φιλοσόφων» παραδίδει για τον Ηράκλειτο ότι *«δεν μαθήτευσε σε κανένα δάσκαλο, αλλά είπε πως ερεύνησε τον εαυτό του κι έμαθε τα πάντα από τον εαυτό του»* (ix 5).

«Ερεύνησα τον εαυτό μου» (απ. 101). Η υπέρβαση έγκειται στο ότι μέτρο και όριο της εσωτερικής αναζήτησης, δεν είναι κάποιος θεός αλλά ο άνθρωπος. Στο κείμενο αναφέρεται *«εδιζησάμην εμεωυτόν»*. Το ρήμα «δίζημαι» σημαίνει ότι ψάχνω τη σημασία ενός διφορούμενου χρησμού. Ο χρησμός αυτός που πρέπει να διερευνηθεί από τον άνθρωπο αναφέρεται στο ίδιο τον άνθρωπο.

Όταν ο άνθρωπος κατορθώσει να ανέβει σε ένα πνευματικό ύψος, δεν θα πρέπει να πέσει στην παγίδα του να θεωρήσει τον εαυτό του «αυθεντία». Διότι τότε αυτοαναιρείται. Αυτό δηλώνεται σαφέστατα στην φράση «ουκ εμού, αλλά του λόγου ακούσαντας», του αποσπάσματος 50. Όχι επειδή το λέει ο Ηράκλειτος, αλλά επειδή όταν ερευνήσετε με ανοιχτό μυαλό, θα καταλήξετε και εσείς στα ίδια.

Το ξύπνημα της συνείδησης δεν αφορά μια υποτιθέμενη ελίτ, αλλά είναι μια δυνατότητα όλων μας.

«Όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν τον εαυτό τους και να σκέφτονται σωστά» (απ. 116).

«Η δυνατότητα του σκέπτεσθαι είναι κοινή σε όλους» (απ. 113). Σημασία έχει τι θέση θα πάρει ο άνθρωπος.

Τα ανώτερα επίπεδα συνείδησης

Ο άνθρωπος τη νύχτα ανάβει ένα φως για τον εαυτό του κι η όρασή του σβήνει. Στη διάρκεια της ζωής του, όταν κοιμάται, αγγίζει το θάνατο, μια και η όρασή του έχει σβήσει, ενώ όταν είναι ξύπνιος αγγίζει τον ύπνο.
(απ. 26)

Η πνευματική αφύπνιση είναι αυστηρά προσωπική και δεν πρέπει να στηρίζεται σε κανέναν «καθοδηγητή». Ο δάσκαλος το πολύ πολύ να βοηθά και να δείχνει τον δρόμο, ως ένας παλαιότερος σύντροφος. Όχι να επιτάσσει ούτε να δεσπόζει.

Ο άνθρωπος, λοιπόν, που ανάβει το φως για λογαριασμό του εξαιτίας της νυχτός, είναι ο άνθρωπος που καταλαβαίνει μεν ότι υπάρχει πνευματικό σκοτάδι, αλλά προσπαθεί να στηριχτεί σε «αυθεντίες» και «καθοδηγητές» που θα του ορίσουν τι πρέπει να κάνει. Που θα του ρυθμίσουν τη ζωή. Το ότι θέλει να βλέπει με το δικό τους φως, δείχνει την σχέση εξάρτησης. Όπως φαίνεται, αυτό δεν οδηγεί στην αφύπνιση. Διότι δεν υπάρχει καμία εσωτερική ανάπτυξη. Ο ίδιος άνθρωπος είτε κοιμάται είτε είναι σε εγρήγορση, ποτέ δεν αφυπνίζεται πραγματικά.

«Το θεϊκό ον αποκαλεί τον άντρα μωρό με τον ίδιο τρόπο που ο άντρας προσφωνεί το παιδί» (απ. 79).

Στο κείμενο γράφει «ανήρ νήπιος ήκουσε προς δαίμονος οκώσπερ παις προς ανδρός». Η λέξη δαίμων προέρχεται από τη λέξη δαήμων, που σημαίνει αυτόν που έχει γνώση και ξέρει καλά. Επομένως, στο απόσπασμα υπάρχει η εξής αναλογία:

Όπως στην φυσική ζωή ο άντρας λογίζεται ανώτερος στο πνεύμα από ένα παιδί, κατά τον ίδιο τρόπο ο φιλοσοφικός νους λογίζεται ανώτερος στο πνεύμα από τον μέσο άντρα, ο οποίος θεωρείται ανώριμος. Ο φιλοσοφημένος άνθρωπος ξεπερνά τον κοινό και καθημερινό πεζό άνθρωπο, διότι έχει συλλάβει πράγματα που ο δεύτερος όχι μόνο αγνοεί αλλά και που δεν τον ενδιαφέρει να μάθει. Η λέξη «δαίμων» δείχνει ακριβώς αυτήν την υπέρβαση, εφόσον στην μυθολογία θεωρείται κάτι μεταξύ θεού και ανθρώπου. Μόνο που εδώ, ο δαίμονας του ανθρώπου είναι το ίδιο του το ήθος: «ήθος ανθρώπι δαίμων» (απ. 119).

Διομήδης